

Ιωάννης Χλιαουτάκης, Νικόλαος Γουσγούνης

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ
ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ
ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ
ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ
ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ ΤΟΥΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Είναι γνωστό ότι η διαμόρφωση της σεξουαλικής ταυτότητας των εφήβων αποτελεί λεπτή και μακροχρόνια διαδικασία.(1)* Η διαδικασία αυτή περιλαμβάνει το βιολογικό μέρος, σύμφωνα με το οποίο ο νέος ή η νέα «ανακαλύπτει» τη συνεχή ανάπτυξη και διαφοροποίηση του σώματός του/της, όπως επίσης και το ψυχολογικό μέρος, το οποίο συνδέεται με τη δημιουργία της έννοιας που πρώτος ο E. Erikson ονόμασε «προσωπική ταυτότητα», μέρος της οποίας αποτελεί η σεξουαλική ταυτότητα.(2)

Υπάρχουν πολλές κοινωνικοδημογραφικές παράμετροι που επηρεάζουν τη δημιουργία της σεξουαλικής ταυτότητας. Στην έρευνά μας εξετάζουμε τα εξής δημογραφικά στοιχεία: την ηλικία, τον τόπο καταγωγής, την κοινωνικοοικονομική κατάσταση των γονέων, το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα, την οικογενειακή κατάσταση και τα έτη παραμονής του πληθυσμού του δείγματος στην Αθήνα. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν δύο επιπρόσθετα στοιχεία που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως κοινωνικά και τα οποία είναι πολύ σημαντικά για τη δημιουργία της ταυτότητας. Πρόκειται για το βαθμό σεξουαλικής πληροφόρησης καθώς και για τη σεξουαλική μύηση.

Μια αποκρυσταλλωμένη δομή ταυτότητας περιλαμβάνει την έννοια της ολοκληρωμένης χρονικής συνέχειας καθώς και την υποκειμενική αντίληψη της αυτο-ομοιότητας αναφορικά με σύγχρονους ρόλους.

Σύγχρονες έρευνες στις ΗΠΑ μελετούν τις προκαταβολές της σεξουαλικής ταυτότητας των εφήβων 15-19 χρόνων (3, 4, 5, 6, 7, 8). Αυτοί που είχαν

* Οι αριθμοί σε παρενθέσεις παραπέμπουν στις βιβλιογραφικές αναφορές στο τέλος του άρθρου.

χαμηλό δείκτη αυτοεκτίμησης ή δύναμης του «εγώ», εμφανίζονται να έχουν μεγαλύτερη τάση σύναψης πρώιμων σεξουαλικών σχέσεων. Το σημαντικό γεγονός που πρέπει να προσεχθεί εδώ είναι το πώς οι έφηβοι αντιλαμβάνονται και αισθάνονται αναφορικά με την πρώιμη ανάμιξη σε σεξουαλικές δραστηριότητες (9, 10, 11, 12). Δηλαδή, πώς εκτιμούν το ρόλο που παίζει ή που πρόκειται να παίζει η σεξουαλική τους συμπεριφορά σχετικά με την οριστική αποκρυστάλλωση της σεξουαλικής τους ταυτότητας.

Εφόσον οι έφηβοι διάγουν φυσιολογική οικογενειακή ζωή, θα περίμενε κανείς πως ο σχηματισμός των συμπεριφορικών χαρακτηριστικών και των στάσεων αποτελεί υποκείμενο επιρροής του οικογενειακού προτύπου (υποκειμένου και αυτού με τη σειρά του στις κοινωνικοοικονομικές και ηθικές αλλαγές της σύγχρονης μεταβατικής ελληνικής κοινωνίας) (18, 19, 20, 21, 22, 23).

Το πρόβλημα της στάσης ως προς την έκτρωση σχετίζεται με τις προηγούμενες στάσεις και επηρεάζεται επίσης από τη νοοτροπία και την εξέλιξη των ιδεών που μεταδίδονται κυρίως από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Το αποκαλούμενο χάσμα γενεών, έκφραση της Μ. Μητ (25), είναι μια έννοια που επηρεάζεται σε υψηλό βαθμό από την κοινωνία. Ποικίλλει από κοινωνία σε κοινωνία και η ίδια η Μητ αναφέρει ότι, σε πρωτόγονες κοινωνίες, η εφηβεία αναγνωρίζεται ως ξεχωριστή κοινωνική κατηγορία, με δραστηριότητες απόλυτα σύμφωνες με τον μεταβατικό της χαρακτήρα. Φυσικά, σε τέτοιου τύπου κοινωνίες, η εφηβεία δεν βιώνεται ποτέ ως σύγκρουση και δεν αποτελεί μια προβληματική περίοδο. Η πηγή της πληροφόρησης σχετικά με τα σεξουαλικά ζητήματα όπως και μια πιθανή συναισθηματική σχέση με τους γονείς ή τους φίλους, είναι πολύ σημαντική. Στις ΗΠΑ πολλοί συγγραφείς συμπεραίνουν ότι η σεξουαλική πληροφόρηση προέρχεται από τους συνομηλίκους. Άλλοι αναφέρουν ότι οι έφηβοι που δέχονται πληροφορίες από τους γονείς έχουν χαμηλότερες πιθανότητες πρώιμης έναρξης σεξουαλικών σχέσεων.

Τέλος, το πλέον σημαντικό αποτέλεσμα του συνολικού σχηματισμού της ταυτότητας καθώς και της συνειδητοποίησης των νέων ρόλων που αυτή η ταυτότητα υπαγορεύει, δεν είναι άλλο απ' αυτό της ανθρώπινης επικοινωνίας.

Οι έφηβοι συζητούν συναισθηματικά και ερωτικά θέματα με τους γονείς τους και τους σεξουαλικούς τους συντρόφους. Δέχονται πληροφορίες από γονείς, συγγενείς, συνομηλίκους και διαλέξεις (26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35). Αυτή η σύνθετη επικοινωνία που περιλαμβάνει πληροφόρηση και ανταλλαγή απόψεων, μορφοποιεί τις στάσεις τους, τις εκτιμήσεις τους, ακόμα και τη συμπεριφορά τους. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι στην τελική ανοιχτή ερώτησή μας «τι σημαίνει για σας η σύναψη σεξουαλικών σχέσεων», πολλοί

έφηβοι, σεξουαλικά ενεργοί και παρθένοι, απάντησαν «αγάπη» και «συναισθηματική ολοκλήρωση». Η απάντηση αυτή αποτελεί μια προβολή ψυχολογικών και διανοητικών προτύπων δανεισμένων περισσότερο από τον πολιτισμό και λιγότερο από τη βιολογία. Εάν αυτή η απάντηση μπορεί να ερμηνευθεί ως ιδεαλισμός, θα μπορούσε επίσης να αποτελεί ένα side-effect της επικοινωνίας που οι έφηβοι αναπτύσσουν εξαιτίας της σεξουαλικότητας.

Η παρούσα μελέτη σχεδιάστηκε για να διερευνήσει το κατά πόσον η αποκαλούμενη ελευθεριότητα σε συνδυασμό με τη σεξουαλική μύηση φέρουν υποχρεωτικά θετικά αποτελέσματα όσον αφορά την ανθρώπινη επικοινωνία και το σχηματισμό της σεξουαλικής ταυτότητας για τα νεαρά άτομα. Επίσης, το κατά πόσον ο παράγοντας της σεξουαλικής πληροφόρησης μπορεί να υποκαταστήσει τη σεξουαλική ελευθερία σε πρώτο στάδιο και να βοηθήσει τους εφήβους να αποφύγουν την αλλοτριώση, σύγχυση αξιών και διεύρυνση του χάσματος των γενεών. Τέλος, το κατά πόσον η σεξουαλική πληροφόρηση σε συνδυασμό με τη σεξουαλική ελευθερία σ' ένα δεύτερο στάδιο, μπορούν να επιφέρουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα της βελτίωσης της ανθρώπινης επικοινωνίας καθώς και της αποκρυστάλλωσης της σεξουαλικής ταυτότητας σ' αυτά τα άτομα.

ΥΛΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ

Δειγματοληψία

Τον Ιούνιο του 1989 το εργαστήριο «Μεθοδολογία Έρευνας - Έρευνα» σε θέματα Υγείας και Πρόνοιας του Τμήματος Επισκεπτών-Επισκεπτριών Υγείας (ΕΕΥ) του ΤΕΙ Αθηνών, διεξήγαγε μια μεγάλη έρευνα σε 720 εφήβους (363 άρρενες και 357 θήλεις) του Δήμου Αθηναίων, σχεδιασμένη για να εκτιμήσει μεταξύ άλλων και τη δημιουργία της σεξουαλικής ταυτότητας που στηρίζεται στη σεξουαλική τους συμπεριφορά και στάσεις απέναντι σε σεξουαλικά και άλλα θέματα. Επιλέξαμε το δείγμα μας χρησιμοποιώντας τα στοιχεία (καταλόγους και χάρτες) που μας διέθεσε η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία (36). Η ηλικία ήταν το μοναδικό κατάλληλο κριτήριο που χρησιμοποιήσαμε στην επιλογή των εφήβων. Όλες οι συνεντεύξεις ήταν προσωπικές και διεξήχθησαν από τους σπουδαστές του ΣΤ' εξαμήνου του Τμήματος ΕΕΥ. Επειδή η παρούσα έρευνα εστιάζεται στη σεξουαλική συμπεριφορά των εφήβων και επειδή η σεξουαλική εμπειρία είναι ένα ποιοτικά διαφορετικό φαινόμενο ανάμεσα στους παντρεμένους εφήβους, τα παντρεμένα άτομα δεν συμπεριελήφθησαν στο δείγμα μας.

Μετρήσεις

Το φύλο και η ηλικία, η κοινωνικοοικονομική κατάσταση και τα χρόνια διαμονής στην Αθήνα των ερωτηθέντων εξετάζονται στο πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου ως ανεξάρτητες μεταβλητές που ενδεχομένως επηρεάζουν τη σεξουαλική συμπεριφορά και την ταυτότητα των εφήβων.

Το δεύτερο μέρος του ερωτηματολογίου μετρά τις πηγές και τις γνώσεις των εφήβων σε σεξουαλικά θέματα, όπως τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα και τους τρόπους προφύλαξης, την ανατομία και τη φυσιολογία του γεννητικού συστήματος, τις αντισυλληπτικές μεθόδους κλπ. Οι ερωτήσεις αυτές χρησιμοποιήθηκαν για να μετρήσουν μια επίδοση της ακριβούς πληροφορότητας χρησιμοποιώντας τον ακόλουθο τύπο:

$$\text{ακριβής πληροφορότητα} = \frac{\text{σωστές απαντήσεις}}{\text{σύνολο ερωτήσεων-«δεν ξέρω»}}$$

Στάσεις σε θέματα προγαμιαίων σχέσεων, οικογενειακού μοντέλου, αντισύλληψης και έκτρωσης μετρήθηκαν στο τρίτο μέρος του ερωτηματολογίου, με τη χρήση κλίμακας τύπου Lickert (βλ. τις ακριβείς ερωτήσεις στον Πίνακα 1). Οι κατηγορίες των απαντήσεων ήταν: «Συμφωνώ απόλυτα», «Συμφωνώ», «Αδιαφορώ», «Διαφωνώ», «Διαφωνώ απόλυτα». Στην ανάλυση όλες οι απαντήσεις ταξινομήθηκαν σε κλίμακα 5 βαθμών και όλες οι μεταβλητές κωδικοποιήθηκαν με τρόπο ώστε η υψηλή επίδοση να εκφράζει αποδοχή των προαναφερθέντων θεμάτων, ενώ η χαμηλή επίδοση να εκφράζει αποδοκιμασία.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Χρησιμοποιήσαμε μεθόδους πολυπαραγοντικής ανάλυσης (Principal Components με Oblimin Rotation) στα ακόλουθα θέματα (κάθε θέμα περιλαμβάνει διάφορες ερωτήσεις):

- πηγές και ακριβής πληροφορότητα σε σεξουαλικά θέματα
- άτομα με τα οποία ο έφηβος συζητά τα συναισθηματικά και σεξουαλικά του ζητήματα
- σεξουαλική συμπεριφορά και ηλικία πρώτης σεξουαλικής σχέσης
- ρόλοι φύλων και οικογενειακό μοντέλο
- προγαμιαία αντισύλληψη
- αντισύλληψη και άτομα που ο έφηβος θα έδινε μια συμβουλή θετικής για αντισύλληψη

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

*Βασικές κοινωνικές στάσεις σε θέματα σεξουαλικών σχέσεων.
Αποτελέσματα παραγοντικής ανάλυσης*

Ερωτήσεις

- Κατάλληλη ηλικία γυναίκας για έναρξη σεξουαλικών σχέσεων
- Κατάλληλη ηλικία άνδρα για έναρξη σεξουαλικών σχέσεων
- Συνθήκες για σύναψη σεξουαλικών σχέσεων
- Θεώρηση σεξουαλικής σχέσης ως φυσικής ανάγκης
- Γυναικείο καθήκον η φροντίδα των παιδιών
- Γυναικείο καθήκον η φροντίδα του νοικοκυριού
- Παρθενικότητα της γυναίκας σε περίπτωση γάμου
- Έκτρωση: αποκλειστική ευθύνη της γυναίκας
- Πληροφόρηση σε σεξουαλικά θέματα από τα ΜΜΕ
- Αδιαφορία ως προς τη σύναψη σεξουαλικών σχέσεων
- Απόρριψη της αντισύλληψης
- Σύναψη σεξουαλικών σχέσεων: ολοκλήρωση
- Πληροφόρηση σε σεξουαλικά θέματα από βιβλία
- Αντισύλληψη: ευθύνη του άνδρα
- Αντισύλληψη: ευθύνη της γυναίκας
- Διάθεση για συμβουλή σε κάποιο άγνωστο άτομο να αντιμετωπίσει με έκτρωση μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη
- Διάθεση για συμβουλή σε κάποιο φιλικό άτομο να αντιμετωπίσει με έκτρωση μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη
- Ετοιμότητα για έκτρωση από τον ίδιο των ερωτώμενο
- Διάθεση για συμβουλή σε κάποιο συγγενικό άτομο να αντιμετωπίσει με έκτρωση μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη
- Διάθεση για συμβουλή σε κάποιο συναδελφικό άτομο να αντιμετωπίσει με έκτρωση μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη
- Συζήτηση για συναισθηματικά ζητήματα με τους γονείς
- Πληροφόρηση για σεξουαλικά θέματα από τους γονείς
- Συζήτηση για συναισθηματικά ζητήματα με συνομήλικους
- Πληροφόρηση για σεξουαλικά θέματα από τους συνομήλικους
- Σύναψη σεξουαλικών σχέσεων: φόβος
- Συζήτηση για συναισθηματικά ζητήματα με τους συγγενείς
- Πληροφόρηση για σεξουαλικά θέματα από τους συγγενείς
- Πληροφόρηση για σεξουαλικά θέματα από διαλέξεις
- Σύναψη σεξουαλικών σχέσεων: αγάπη, έρωτας
- Πληροφόρηση για σεξουαλικά θέματα από επαγγελμ. υγείας
- Συζήτηση για σεξουαλικά ζητήματα με τον ερωτικό σύντροφο
- Πληροφόρηση για σεξουαλικά θέματα από το σχολείο
- Πρώτη σεξουαλική σχέση: αποφασιστική εμπειρία

* Ερωτήσεις που «φορτώνουν» περισσότερο σε κάθε παράγοντα.

<i>Παράγων 1</i>	<i>Παράγων 2</i>	<i>Παράγων 3</i>	<i>Παράγων 4</i>	<i>Παράγων 5</i>
-.88289*	.06247	-.02895	-.01469	-.08478
-.87854*	.14036	-.00352	-.07953	-.10984
-.46396*	-.12242	.10084	.18426	-.12304
.13179	.02878	.02614	-.01345	-.09560
-.07848	.66431*	-.03043	-.03997	.00851
-.02271	.59956*	-.02983	-.02992	.03403
.23245	.59278*	.01650	-.07213	-.10053
.05205	.47007*	.04074	.15004	-.22871
-.12110	.33149*	-.01400	-.16560	.23558
-.04170	-.31366*	-.01825	-.01995	-.03632
-.03840	-.30596*	.07448	.02128	-.09394
-.04057	.30533*	-.26487	.09890	-.13831
-.03769	.30247*	.11311	-.16333	.24133
.07685	-.25125*	-.03414	-.01551	-.03112
-.06233	-.20846	-.05085	-.08862	.18268
.02083	.08368	.79745*	.04216	.11346
.04286	.04179	-.57074*	-.22981	-.13317
-.13587	.07014	.54878*	.03570	-.02207
-.08346	-.09966	-.49691*	.23675	.21925
13435	.16070	-.45479*	-.00565	.20221
-.04832	.09489	.02057	.72988*	.04224
.02377	.12194	-.00294	.68799*	.01575
-.10981	.06052	-.03663	-.54699*	-.07850
.13157	.01607	-.16422	-.45777*	-.08112
-.03767	-.03012	-.04051	.34395*	-.03109
.01770	-.04290	.02926	-.08264	.50589*
.02204	-.04218	-.13111	.02277	.49420*
.11290	.02727	.03807	.12266	.43075*
-.06541	-.05373	.27222	-.12274	.42439*
.11884	.07578	-.00857	.04060	.37650*
.26379	.13958	-.16131	-.12021	.31322*
-.01816	.02717	-.03771	.21895	.29936*
.06585	-.02469	-.00728	-.03246	-.06844

- συναισθηματική κατάσταση μετά την πρώτη σεξουαλική σχέση και ρόλου του σεξ στη ζωή του εφήβου.

Η μέθοδος δημιούργησε πέντε βασικούς παράγοντες με τιμές eigen πάνω από 1,5 (Πίνακας 1).

Οι ερωτήσεις που «φορτώνουν» υψηλότερα στον πρώτο παράγοντα σχετίζονται με τα ακόλουθα θέματα:

- κατάλληλη ηλικία για έναρξη σεξουαλικών σχέσεων (για άνδρες και γυναίκες)
- συνθήκες για δημιουργία και σύναψη σεξουαλικών σχέσεων.

Ερμηνεύοντας κοινωνιολογικά τον πρώτο αυτό παράγοντα, θεωρούμε ότι μετρά σεξουαλική ελευθερία, αφού οι περισσότεροι ερωτηθέντες θεωρούν ότι οι σεξουαλικές σχέσεις μπορούν να αρχίσουν πριν από τα είκοσι και υπό ορισμένους όρους.

Ομοίως ο δεύτερος παράγοντας σχετίζεται με τα κάτωθι:

- η ανατροφή των παιδιών αποτελεί γυναικείο καθήκον
- η φροντίδα του σπιτιού αποτελεί γυναικείο καθήκον
- απαραίτητη η παρθενικότητα σε περίπτωση γάμου
- αντισύλληψη: θέμα που αφορά αποκλειστικά τη γυναίκα
- πληροφόρηση σε σεξουαλικά θέματα από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης
- αδιαφορία ως προς τη σύναψη σεξουαλικών σχέσεων
- απόρριψη της αντισύλληψης
- σεξουαλικές σχέσεις: ολοκλήρωση
- πληροφόρηση σε σεξουαλικά θέματα από τα βιβλία
- αντισύλληψη: ανδρική ευθύνη.

Έτσι, ο παράγοντας που περιέχει τα παραπάνω θέματα μπορεί να περιγραφεί ότι μετρά ένα προοδευτικό οικογενειακό μοντέλο.

Ο τρίτος παράγοντας σχετίζεται με τα ακόλουθα:

- διάθεση να δοθεί συμβουλή σε ένα άγνωστο πρόσωπο για έκτρωση εν όψει μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης
- διάθεση να δοθεί συμβουλή σε ένα φιλικό πρόσωπο για έκτρωση εν όψει μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης
- ετοιμότητα για προσωπική έκτρωση εν όψει μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης
- διάθεση να δοθεί συμβουλή σε ένα συγγενικό πρόσωπο για έκτρωση εν όψει μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης
- διάθεση να δοθεί συμβουλή σε ένα συναδελφικό πρόσωπο για έκτρωση εν όψει μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης.

Είναι προφανές ότι όλες αυτές οι ερωτήσεις αναφέρονται στο σημαντικό θέμα της στάσης απέναντι στην έκτρωση.

Ο τέταρτος παράγοντας σχετίζεται με τα ακόλουθα:

- συζήτηση για σεξουαλικά και συναισθηματικά ζητήματα με τους γονείς
- πληροφόρηση για σεξουαλικά θέματα από τους γονείς
- συζήτηση για σεξουαλικά και συναισθηματικά ζητήματα με τους φίλους
- πληροφόρηση για σεξουαλικά θέματα από τους συνομηλίκους
- σεξουαλικές σχέσεις: φόβος.

Οι απαντήσεις στις παραπάνω ερωτήσεις διαφοροποιούν τις γνώμες ανάμεσα στους εφήβους και τους γονείς ή τους συγγενείς τους. Θεωρούμε ότι αυτός ο παράγοντας μετρά το χάσμα γενεών που υπάρχει σε κάθε κοινωνία.

Τέλος, ο πέμπτος παράγοντας σχετίζεται με τα ακόλουθα:

- συζήτηση για σεξουαλικά και συναισθηματικά ζητήματα με τους συγγενείς
- πληροφόρηση για σεξουαλικά θέματα από τους συγγενείς
- πληροφόρηση για σεξουαλικά θέματα από διαλέξεις
- πληροφόρηση για σεξουαλικά θέματα από τους επαγγελματίες υγείας
- συζήτηση για σεξουαλικά και συναισθηματικά ζητήματα με τον ερωτικό σύντροφο
- πληροφόρηση για σεξουαλικά θέματα από το σχολείο
- σεξουαλικές σχέσεις: αγάπη, έρωτας.

Ο τελευταίος αυτός παράγοντας μετρά την ανθρώπινη επικοινωνία.

Πολυπαραγοντική Ανάλυση Μεταβλητών

Οι πέντε παράγοντες που αναλύθηκαν με τη μέθοδο principal component χρησιμοποιήθηκαν ως εξαρτημένες μεταβλητές σ' ένα μοντέλο πολυπαραγοντικής ανάλυσης μεταβλητών με ανεξάρτητες μεταβλητές τις ακόλουθες:

- ηλικία
- μορφωτικό επίπεδο πατέρα
- οικογενειακή κατάσταση
- χρόνια διαμονής στην Αθήνα
- επίδοση ακριβούς πληροφόρησης σε σεξουαλικά θέματα (covariates)
- φύλο
- σεξουαλική συμπεριφορά (main effects).

Τα σημαντικά αποτελέσματα είναι τα ακόλουθα:

1. Σεξουαλική ελευθερία

Όσο αυξάνει η επίδοση ακριβούς πληροφόρησης σε σεξουαλικά θέματα τόσο αυξάνει η επίδοση σεξουαλικής ελευθερίας, σε επίπεδο στατιστικά σημαντικό.

Η ηλικία και τα χρόνια διαμονής στην Αθήνα έχουν μια αρνητική στατιστικά ενδεικτική σχέση με τη σεξουαλική ελευθερία (Πίνακας 2).

Οι σεξουαλικά ενεργοί άρρενες έχουν την υψηλότερη μέση επίδοση σ' αυτό τον παράγοντα (0.449) και ακολουθούν οι σεξουαλικά δραστήριες θήλειες (0.333) (Πίνακας 3).

2. Προοδευτικό οικογενειακό μοντέλο

Η ηλικία, η μόρφωση του πατέρα και η επίδοση ακριβούς πληροφόρησης σχετίζονται θετικά και στατιστικά λίαν σημαντικά με την επίδοση στον παράγοντα του προοδευτικού οικογενειακού μοντέλου (Πίνακας 2).

Οι παρθένες θήλειες έχουν την υψηλότερη μέση επίδοση σ' αυτό τον παράγοντα (0.318), ενώ η χαμηλότερη ανήκει στους ενεργούς άρρενες (-0.215) (Πίνακας 3).

3. Αρνητική στάση στην έκτρωση

Μόνο τα χρόνια διαμονής στην Αθήνα σχετίζονται θετικά σε επίπεδο στατιστικά σημαντικό με την αρνητική στάση στην έκτρωση (Πίνακας 2).

Οι άρρενες παρθένοι έχουν την υψηλότερη επίδοση σ' αυτό τον παράγοντα (0.114), ενώ η χαμηλότερη ανήκει στα σεξουαλικά ενεργά άτομα ανεξαρτήτως φύλου (-0.127, -0.130) (Πίνακας 3).

4. Χάσμα γενεών

Τα μεγαλύτερα άτομα έχουν πιο εξασθενημένο το αίσθημα του χάσματος γενεών σε επίπεδο στατιστικά σημαντικό (Πίνακας 2).

Οι σεξουαλικά ενεργοί άρρενες αισθάνονται εντονότερα το χάσμα γενεών (-0.105) (Πίνακας 3).

5. Ανθρώπινη Επικοινωνία

Όσο αυξάνει η επίδοση ακριβούς πληροφόρησης σε σεξουαλικά θέματα τόσο αυξάνει η επίδοση του παράγοντα της ανθρώπινης επικοινωνίας σε επίπεδο στατιστικά λίαν σημαντικό (Πίνακας 2).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Αποτελέσματα πολυπαραγοντικής ανάλυσης

	Σεξουαλική ελευθερία		Προοδευτικό οικογενειακό μοντέλο		Αρνητική στάση στην έκτρωση		Χάσμα γενεών		Ανθρώπινη επικοινωνία	
	B	Sig. of T	B	Sig. of T	B	Sig. of T	B	Sig. of T	B	Sig. of T
Jointly Εξαρτημένες μεταβλητές										
Ανεξάρτητες μεταβλητές										
Ηλικία	-.059	.058	.0823	.006	-.0257	.432	-.1404	.000	-.0086	.791
Μόρφωση πατέρα	-.0412	.143	.0788	.003	.0214	.466	.0275	.342	-.0449	.126
Οικογενειακή κατάσταση	.1859	.127	-.0420	.714	-.1743	.170	.1956	.119	-.0883	.486
Χρόνια διαμονής στην Αθήνα	-.0115	.085	.0079	.214	.0140	.045	-.0075	.275	.0063	.365
Επίδοση ακριβούς πληροφορ.	.0288	.000	.0288	.000	-.0061	.418	.0114	.127	.0210	.006

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Διορθωμένες εκτιμήσεις των μέσων όρων των κυρίων παραγόντων

	Σεξουαλική ελευθερία		Προοδευτικό οικογενειακό μοντέλο		Αρνητική στάση στην έκτρωση		Χάσμα γενεών		Ανθρώπινη επικοινωνία	
	Adj. Mean	Std. Resid.	Adj. Mean	Std. Resid.	Adj. Mean	Std. Resid.	Adj. Mean	Std. Resid.	Adj. Mean	Std. Resid.
Εξαρτημένες μεταβλητές										
Αρρενες παρθένοι	-.101	.000	-.027	.000	.114	.000	.050	.000	-.112	.000
Αρρενες ενεργοί	.449	.000	-.215	.000	-.127	.000	-.105	.000	.051	.000
Θήλεις παρθένοι	-.386	.000	.318	.000	.059	.000	.010	.000	.016	.000
Θήλεις ενεργοί	.033	.000	-.091	.000	-.130	.000	.008	.000	.145	.000

Οι σεξουαλικά ενεργές θήλεις έχουν την υψηλότερη μέση επίδοση σ' αυτό τον παράγοντα (0.145), υψηλότερη και από τους αντίστοιχους άρρενες (0.051). Η χαμηλότερη μέση επίδοση ανήκει στους παρθένους άρρενες (-0.112) (Πίνακας 3).

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η αυξανόμενη σεξουαλική δραστηριότητα των εφήβων εκφράζει μια σημαντική αλλαγή στην εμπειρία της ζωής τους. Στο παρελθόν, μια σεξουαλική μύηση θεωρείτο ως απόδειξη ωριμότητας και εισαγωγής στη ζωή των ενηλίκων («Rites de passage» σύμφωνα με τον τίτλο του κλασικού έργου του A. Van Gennep). Στις μέρες μας, η σεξουαλική μύηση συμβαίνει συνήθως στις ηλικίες κάτω των 20 χρόνων (37). Στο δείγμα μας, έχουμε 90% των ανδρών και 48% των γυναικών να έχουν έναρξη σεξουαλικής δραστηριότητας πριν από την ηλικία των 20. Όμως, πολλά θέματα που αφορούν τη σεξουαλική ζωή περιβάλλονται από ντροπή και προκατάληψη.

Πολλές πρόσφατες έρευνες στις ΗΠΑ δείχνουν ότι η σεξουαλική απελευθέρωση των εφήβων επηρεάζεται από το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, την επίδοση στο σχολείο, τη διαταραγμένη ή χωρισμένη οικογένεια και το κοινωνικοοικονομικό επίπεδό της (17, 18, 34, 38, 39, 40, 41).

Στη μελέτη μας, ο πρώτος παράγοντας σεξουαλικής ελευθερίας (απελευθέρωσης) ερμηνεύεται από τις αντιδράσεις που είχαν τα πρόσωπα όταν ρωτήθηκαν για το *πότε* είναι η καλύτερη εποχή για έναρξη σεξουαλικής δραστηριότητας (ανεξαιρέτως φύλου) και *ποια* είναι τα κριτήρια για την απόφαση αυτή. Η απάντηση για την πρώτη ερώτηση ήταν ένας μέσος όρος 17-18 χρόνων, ενώ στη δεύτερη ερώτηση τα περισσότερα άτομα θεώρησαν ότι μια σοβαρή σχέση είναι μεγάλης σημασίας.

Έτσι, συμπεραίνουμε ότι αυτή η ηλικία που θεωρείται ως καλύτερη για την έναρξη σεξουαλικών σχέσεων μπορεί να συνδυαστεί με το υποστήριγμα ενός μοντέλου σοβαρής σχέσης.

Το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας καθώς και το μορφωτικό επίπεδο έχουν χαμηλή στατιστική σημασία για τον παράγοντα αυτό. Από την άλλη πλευρά, η μεταβλητή της σεξουαλικής πληροφόρησης είναι στατιστικά σημαντική (βλ. Πίνακα 2). Όσο υψηλότερη είναι αυτή η πληροφόρηση τόσο πιο απελευθερωμένοι φαίνονται οι έφηβοι. Επιπροσθέτως, οι ενεργοί άρρενες φαίνονται να είναι πιο απελευθερωμένοι από τις δραστήριες γυναίκες, ενώ οι άρρενες παρθένοι έχουν μεσαία επίδοση και οι θηλυκές παρ-

θένες χαμηλή (βλ. Πίνακα 3). Αλλά όλα αυτά τα ευρήματα δεν είναι ούτε επαρκή ούτε κατάλληλα για να εξηγήσουν θέματα όπως η δημιουργία της σεξουαλικής ταυτότητας, της ανθρώπινης επικοινωνίας ή των προοδευτικών ιδεών σχετικά με σεξουαλικά ζητήματα. Επομένως, οφείλουμε να εξετάσουμε και άλλους παράγοντες, όπως το οικογενειακό μοντέλο, το χάσμα γενεών κ.ά. (Πίνακας 1).

Πολλές έρευνες που διεξήχθησαν κυρίως στις ΗΠΑ έδειξαν ότι η οικογένεια και το περιβάλλον επηρεάζουν τη σεξουαλική δραστηριότητα των εφήβων (17, 18, 37, 38, 39, 40, 41). Σύμφωνα με τις μελέτες αυτές, το προγαμιαίο σεξ είναι λιγότερο πιθανό να τελείται αν και οι δύο γονείς είναι παρόντες από την περίπτωση του εφήβου που μεγαλώνει σε μια διαλυμένη οικογένεια. Η σταθερότητα της διαγονεακής οικογένειας παρέχει ένα αποτελεσματικότερο μέτρο ενεργού κοινωνικού ελέγχου.

Στη μελέτη μας η οικογενειακή σταθερότητα δεν φαίνεται να είναι σημαντικό στοιχείο αξιολόγησης του οικογενειακού μοντέλου. Αντίθετα, η ακριβής γνώση σεξουαλικών θεμάτων, η ηλικία και η μόρφωση του πατέρα θεωρούνται πολύ σημαντικοί συντελεστές. Υπεύθυνοι για το πρόβλημα της αντισύλληψης θεωρούνται και οι δύο σύντροφοι, ενώ ο ρόλος της γυναίκας δεν περιορίζεται στο νοικοκυριό. Στον παράγοντα του οικογενειακού μοντέλου αποκτούν υψηλή επίδοση ενώ ο μέσος όρος των ενεργών αρρένων υιοθετεί ένα μάλλον συντηρητικό μοντέλο. Οι άρρενες παρθένοι και οι ενεργές θήλεις επιδεικνύουν μια στατιστικά σημαντική επίδοση (βλ. Πίνακα 3). Αυτές οι μετρήσεις δείχνουν ότι η πρόωπη σεξουαλική δραστηριότητα δεν σχετίζεται υποχρεωτικά με μια προοδευτική ιδεολογία, αλλά αντίθετα μπορεί να οδηγήσει τον έφηβο σε ένα συντηρητικό μοντέλο, ιδίως όταν η σεξουαλική σχέση δεν χαρακτηρίζεται από εκδήλωση μιας αληθινής οικειότητας. Όπως παρατηρεί ο Erikson, «μια σεξουαλική οικειότητα συνήθως προηγείται της ικανότητας ανάπτυξης μιας ψυχολογικής οικειότητας» (2). Συμπεραίνουμε ότι η σεξουαλική ταυτότητα των ενεργών εφήβων βρίσκεται ακόμα στο στάδιο της σύγχυσης. Μπορούμε να αποδώσουμε την υψηλή επίδοση των παρθένων θηλέων ως προς το προοδευτικό οικογενειακό μοντέλο στην ηλικία τους, στη σεξουαλική πληροφόρηση και στο υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων. Αυτά τα άτομα ευνοούν επίσης την αντισύλληψη, γεγονός που επαυξάνει την προοδευτική τους κατάσταση.

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα των δύο πρώτων παραγόντων, μπορούμε να σχολιάσουμε ότι η μονογαμία μπορεί να ευνοήσει την πρόωπη σεξουαλική ελευθερία, ενθαρρύνοντας όψεις ρομαντικότητας ανάμεσα στα νέα ζευγάρια στις σύγχρονες κοινωνίες μας. Κινητικότητα και ατομικότητα χαρακτηρίζουν αυτού του είδους τις κοινωνίες (42). Επίσης, μια γενική απελευθέρωση της σεξουαλικότητας για τις γυναίκες δημιουργεί μια πρόωπη σεξουα-

λική ελευθερία για τους εφήβους. Αυτή η αλλαγή στην κατάσταση των γυναικών σχετίζεται αναμφισβήτητα και με τα αποτελεσματικά αντισυλληπτικά που μειώνουν οπωσδήποτε τους πιθανούς κινδύνους εγκυμοσύνης. Σχετίζεται, επίσης, με την ελάττωση του οικογενειακού ελέγχου επί της ατομικής συμπεριφοράς καθώς και με την αυξημένη γυναικεία συμβολή στην ύπαρξη και λειτουργία του νοικοκυριού (43).

Τα χρόνια παραμονής στη μεγαλούπολη φαίνεται να επηρεάζουν την απόφαση των εφήβων ως προς τη στάση που πρέπει να κρατήσουν για το θέμα της άμβλωσης (29, 44, 45). Οι παρθένοι άρρηνες υιοθετούν περισσότερο συντηρητικές απόψεις από τις θήλεις παρθένοους (Πίνακας 3). Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί από την αδιαφορία τους για ένα θέμα που δεν τους αφορά ακόμη. Αντίθετα, και οι άρρηνες και οι θήλεις ενεργοί έφηβοι επιδεικνύουν παρόμοιες θετικές επιδόσεις σχετικές με τη στάση ως προς την άμβλωση. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από τον σχετικό βαθμό της έγνωσης τους για ένα γεγονός που θα μπορούσε να τους απασχολήσει στο μέλλον. Αλλά αυτό δεν αποδεικνύει ούτε μια ισχυρά δομημένη σεξουαλική ταυτότητα ούτε μια έντονη δυνατότητα επικοινωνίας. Φαίνεται η «αντι-εκτρωτική» στάση ως ένας ψευδο-παράγοντας προοδευτικών ιδεών «της μόδας», ακόμη περισσότερο εφόσον απαντάται κυρίως στους εφήβους με μακροχρόνια παραμονή στην Αθήνα.

Οι δύο τελευταίοι συντελεστές έχουν πολλές ομοιότητες. Η διαφορά τους είναι πως η ηλικία φαίνεται ως πλέον σημαντικό στοιχείο για τη δημιουργία του τέταρτου συντελεστή (χάσμα γενεών), ενώ για τον πέμπτο παράγοντα της ανθρώπινης επικοινωνίας, σημαντικό στοιχείο αποτελεί η σεξουαλική πληροφόρηση. Σύμφωνα μ' έναν μεγάλο αριθμό μελετών, οι συνομήλικοι, οι γονείς, το σχολείο και οι διαλέξεις, όλοι μαζί φαίνονται να συμμετέχουν σημαντικά στη σεξουαλική εκπαίδευση (12, 17, 18, 33, 34, 35, 46, 47). Αντί να ψάχνει κανείς για μια μοναδική κυρίαρχη πηγή πληροφόρησης, θα ήταν καλύτερα να εξετάσει τους ρόλους όλων αυτών των διαφορετικών πηγών. Στην έρευνά μας, η ταυτόχρονη εναλλαγή ανάμεσα στις συζητήσεις που αφορούν τα σεξουαλικά και τις αντίστοιχες πληροφορίες, ευνοεί τους συνομηλικούς σε σύγκριση με τους γονείς. Αυτό αποδεικνύει ξεκάθαρα την ύπαρξη ενός χάσματος γενεών. Όσο η ηλικία των εφήβων μεγαλώνει τόσο το χάσμα αυτό μικραίνει (Πίνακας 2). Το σημαντικό στοιχείο εδώ είναι ότι οι ενεργοί άρρηνες έχουν πολύ σημαντική αίσθηση του χάσματος γενεών, ενώ οι παρθένοι άρρηνες καθόλου. Αυτό αποδεικνύει πως η ελευθεριότητα δεν αναπτύσσεται σε σχέση με τις γονεϊκές αξίες αλλά πιθανώς ανεξάρτητα από αυτές. Μπορούμε να αξιολογήσουμε τη λεγόμενη σεξουαλική ελευθερία των αρρένων ως ψεύτικη από τη στιγμή που όλες οι θήλεις φαίνονται αδιάφορες για τον παράγοντα αυτό, ενώ οι άρρηνες παρθένοι δείχνουν καλύτερη επικοινωνία με τους γονείς. (Εδώ αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση της πορνείας.)

Στον πέμπτο συντελεστή της ανθρώπινης επικοινωνίας η υψηλότερη επίδοση βρέθηκε στις ενεργές θήλεις, γεγονός που αποδεικνύει πως αυτή η κατηγορία των ερωτωμένων «επικοινωνεί» με τις γονεϊκές αξίες, τη στιγμή μάλιστα που οι ενεργές θήλεις είναι αδιάφορες ως προς τον παράγοντα του χάσματος των γενεών. Συνεπακόλουθα, η υψηλή επικοινωνία είναι αποτέλεσμα ενός προοδευτικού οικογενειακού μοντέλου σε συνδυασμό με την πληροφόρηση γύρω από τα σεξουαλικά θέματα (Πίνακας 2). Οι ενεργοί άρρενες έχουν αδιάφορες επιδόσεις και έτσι η ελευθερία τους δεν βελτίωσε την ανθρώπινη επικοινωνία τους. Τέλος, οι παρθένοι άρρενες έχουν αρνητική επίδοση διότι στερούνται σεξουαλικής πληροφόρησης (Πίνακας 3).

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

1. Η σεξουαλική απελευθέρωση (ελευθεριότητα) δεν αποτελεί υποχρεωτικά έναν παράγοντα επικοινωνίας και δεν οδηγεί στην ανακάλυψη μιας αληθινής σεξουαλικής ταυτότητας του νέου ατόμου, αλλά μάλλον θεωρείται ως παράγοντας αλλοτρίωσης, διευρύνοντας το ήδη υπάρχον χάσμα γενεών. Όπως παρατήρησε ο Erikson «μια απλή και μόνο βιολογική όσωση με ένα άλλο πρόσωπο οδηγεί στην εξασθένηση (απώλεια) της ταυτότητας» (2).

2. Οι ενεργές θήλεις τείνουν περισσότερο να αυξάνουν τη σεξουαλική τους δραστηριότητα αλλά το γεγονός αυτό δεν συνιστά καμιά βελτίωση της επικοινωνίας.

3. Ο παράγοντας της πληροφόρησης βοηθά τη σεξουαλική απελευθέρωση να βελτιώσει την επικοινωνιακή της επίδοση. Για το λόγο αυτό, θεωρούμε την πληροφόρηση για τα σεξουαλικά θέματα ως σημαντικό παράγοντα του συνολικού σχηματισμού της σεξουαλικής ταυτότητας.

4. Τα γενικά σημεία των στάσεων που αφορούν την οικογένεια, κινούνται κοντά σ' αυτό που ορίζουμε ως «προοδευτικό οικογενειακό μοντέλο», αλλά ταυτόχρονα το χάσμα γενεών φαίνεται να παραμένει αρκετά ευρύ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Οι έφηβοι φαίνονται να χρειάζονται ένα ισορροπημένο περιβάλλον κατά τη διάρκεια των κρίσιμων χρόνων της εφηβείας τους. Η σεξουαλική υπευθυνότητα δεν συνδέεται με τη σεξουαλική απελευθέρωση και τον συνεπαγόμενο σχηματισμό της σεξουαλικής ταυτότητας. Αντίθετα, όπως και ο Erikson παρατήρησε, «παρακινούμενοι από ειδικά επιτάγματα, οι νέοι σε σύγχυση μπορεί να αποκλείσουν την ανάπτυξη της ταυτότητάς τους καθώς συγκεντρώνουν την προσοχή τους σε πρώιμες γεννητικές δραστηριότητες, πλην όμως δίχως ιδιαίτερη σχέση τρυφερότητας» (2).

Το νέο άτομο αναζητά να βρει αξίες και κατάλληλους ρόλους για τις αυξανόμενες ανάγκες της ζωής του. Η γενικότερη σύγχυση της σύγχρονης οικογένειας, καθώς και της σύγχρονης κοινωνίας, σε συνδυασμό μ' ένα παραπλανητικό πρότυπο ζωής, που επιβάλλεται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, αποπροσανατολίζει και προκαλεί σύγχυση στους σύγχρονους εφήβους πολύ περισσότερο απ' ό,τι συνέβαινε παλαιότερα όταν ίσχυαν συντηρητικότερα κοινωνικά πρότυπα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Erikson E., «Identity and the life cycle», *Psychological issues Monograph series*, αρ. 1, Νέα Υόρκη, International University Press, 1959.
2. Erikson E., *Identity: Youth and Crisis*, N.Y. Norton, 1968.
3. Chilman C.S., *Adolescent sexuality in a changing American Society*, Washington D.C. Government printing office, 1980.
4. Lindeman G., «Life situational and psychodynamic factors in the pregnancy experience of unmarried adolescents», *Amer. J. of Orthopsychiatry*, 1974, 10: 68-78.
5. Stratton J.R. και S.P. Spitzer, «Sexual permissiveness and self evaluation», *J. of Marriage and the Family*, 1967, 29: 434-441.
6. Percman D., «Self esteem and sexual permissiveness», *J. of Marriage and the Family*, 1974, 36: 470-473.
7. Mac Corquodale P. και J. Delamater, «Self image and premarital sexuality», *J. of Marriage and Family*, 1979, 41: 327-331.
8. Zelnik M. και F.K. Shah, «First intercourse among young Americans», *Family Planning Perspectives*, 1983, 15 (2) 64-70.
9. Herold E.S. και M.S. Goodwin, «Self-esteem and sexual permissiveness», *J. of Clinical psychology*, 1979, 35: 908-912.
10. Miller B.C., R.B. Christensen και T.D. Olson, «Adolescent self-esteem in relation to sexual attitudes and behavior», *Youth and Society*, 1987, τ. 19, αρ. 1.
11. Miller B.C., J. McCoy και T.D. Olson, «Dating age and stage as correlates of adolescent sexual attitudes and behavior», *J. of Adolescent Research*, 1986, τ. 1, αρ. 3: 361-371.
12. Miller B.C., J. McCoy, T.D. Olson και C.M. Wallace, «Parental discipline and control attempts in relation to adolescent sexual attitudes and behavior», *J. of Marriage and the Family*, 1986, 48: 503-512.
13. Darling C.A. και M.W. Hicks, «Parental influence on adolescent sexuality: implications for parents and educators», *J. of Youth and Adolescence*, 1982, 2: 231-245.
14. Lewis R., «Parents and peers: socialization agents in the social behavior of young adults», *J. of Sexual Research*, 1973, 9: 156-170.
15. Thomson E., «Socialization for sexual and contraceptive behavior, moral absolutes versus relative consequences», *Youth and Society*, 1982, 14: 103-128.
16. Thornburg H.D., «A comparative study of sex information sources», *J. of School Health*, 1972, 42: 88-92.
17. Fox G.L., «The family's role in adolescent sexual behavior», σ. 71-130, στο T. Doms (επιμ.), *Teenage pregnancy in a Family context*, Philadelphia, Temple University Press, 1972.
18. Furstenberg F.F., κ.ά., «Family communication and teenager's contraceptive use», *Family Planning Perspectives*, 1984, 16: 163-169.

19. Ierodiakonou C., κ.ά., «Psychological factors and disturbances of menstruations in students», *Neurologia and Psychiatry*, 1977, 1: 24-27.
20. Ierodiakonou C., *Sociopsychological factors contributing to male sexual dysfunction in Greece*, S.E. European Neuropsychiatric Congress, Θεσσαλονίκη, 1975.
21. Katakis M., *The facets of the Greek family* (ελληνικά), Κέδρος, Αθήνα 1981.
22. Ierodiakonou C., «La famille grecque et so influence sur la genese et l'evolution de la maladie mentale», *Annales medico-psychologiques*, 1976, 134: 85-91.
23. Ierodiakonou C., κ.ά., *Stressfull factors in greek life leading to illness*, in *Life Stress and Illness*, NATO symposium, 1972, BGITO σελ. 189-194.
24. Zelnik M. και Y.J. Kim, «Sex education and its association with teenage sexual activity, pregnancy and contraceptive use», *Family Planning Perspectives*, 1982, 14 (3): 117-126.
25. Mead M., *Coming on Age in Samoa*.
26. Adams G.R. και T. Gullotta, *Adolescents Life Experiences*, Monterey, CA: Brooks/Cole.
27. Berzonsky M.D., *Adolescents Development*, Νέα Υόρκη, Macmillan, 1981.
28. Fuhrmann B.S., *Adolescence, Adolescents*, Βοστώνη, Little Brown, 1986.
29. Nielsen L., *Adolescent Psychology*, Νέα Υόρκη, Holt, Rinehart and Winston, 1987.
30. Santrock J.W., *Adolescence: An Introduction*, Dubuque, IA: W.C. Brown, ³1987.
31. Steinberg L., *Adolescence*, Νέα Υόρκη, Knopf, 1985.
32. Thornburg H.D., «The amount of sex information learning obtained during early adolescence», *J. of Early Adolescence*, 1981, 1: 171-183.
33. Andre T., κ.ά., «From whom have college students learned what about sex?», *Youth and Society*, 1989, 20 (3): 241-268.
34. Newcomer S.F. και J.R. Udry, «Mothers' influence on the sexual behavior of teenage children», *J. of Marriage and the Family*, 1984, 46: 477-485.
35. Thornton A. και Camburn D., «The influence of the family on premarital sexual attitudes and behavior», *Demography*, 1987, τ. 24, αρ. 23: 323-340.
36. Χλαιοτάκης Ι., «Κοινωνιολογική προσέγγιση της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης», *Εφηβική Γυναικολογία-Αναπαραγωγή και Εμμηνόπαυση*, 1990, 1: 18-26.
37. Zelnik M. και F.K. Shah, «First intercourse among young Americans», *Family Planning Perspectives*, 1983, 15 (2): 64-70.
38. Zelnik M. κ.ά., *Sex and Pregnancy in Adolescence*, Beverly Hills CA: Sage, 1981.
39. Forste R. και T. Heaton, «Initiation of Sexual activity among female adolescents», *Youth and Society*, 1988, 19 (3): 250-268.
40. Coles R. και G. Stokes, *Sex and the american Teenager*, Νέα Υόρκη, Harper and Row, 1985.
41. Flick L.M., «Paths to adolescent parenthood implications for prevention», *Public Health Reports*, 1986.
42. Barry H. και A. Schlegel, «Cross-Cultural Codes on Contributions by Women to Subsistence», *Ethnology*, 1982, 21: 165-188.
43. Barry H. και A. Schlegel, «Cultural Customs that influence sexual freedom in adolescence», *Ethnology*, 1986, 25 (2): 151-162.
44. Joyce T., «The Social and Economic Correlates of Pregnancy Resolution among Adolescents in N. York city, by Race and Ethnicity», *American J. of Public Health*, 1988, 1: 626-631.
45. Jones E.F., κ.ά., «Teenage pregnancy in developed countries: determinants and policy implications», *Family Planning Perspectives*, 1985, 17 (2): 53-63.
46. Furstenberg FF., κ.ά., «Sex education and sexual experience among adolescents», *American J. of Public Health*, 1985, 75 (11): 1331-32.